ԲԱԶՄԱՎԷՊ

ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

ՀԱՆԴԷՍ ՀԱՅԿԱԿԱՆ

ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԽՈՏՈՐՋՐՈՅ[1]

Գ. Այս երկրին դիրքը և իւր բնակչաց վիճակը վեր 'ի վերանց մը իբրև հեռուն կեցած նկարագրելէն վերջը, քանի մը խօսք ալ կ'ուզենք այն տեղւոյն տարեկան կենաց նշանաւոր կէտերուն վրայ զրուցել իբրև ականատես և ներկայ:

Ջատիկն երկու շաբաթ անցած էր և կարգէ դուրս գեղեցկութիւն մ'ունէին օդերը երբ քանի մը ընկերներով ձորոխ գետին ընթացքը թողուցինք, և ծամածուռ գետի մը ուղղութեանքը խոտորելով, սկսանք երկու բարձրագագաթ լերանց միջէն դէպ 'ի ներս երթալ. և երկու երեք ժամ ժայռահատ ճամբաներ կտրելով, որ տեղացւոց լեզուաւ կապան կը կոչուին, հասանք ըստ բաւականի մեծաչէն փայտէ կամուրջ մը, ուսկից անդին չորս կողմերս պատող լեռները նարընջի պատառներու նման մաս մաս փեռեկելով, նոր տեսարան մը առջևնիս բացուեցաւ, որուն վրայ արդէն քիչ շատ պզտի գաղափար մը տուած ենք Բազմավիպիս նախընթաց թերթերուն մէջ: Ուստի և այս լերանց պատառուածներով մեզ առաջնորդող գետն ալ գըլխաւոր երեք ճիւղ բաժնուեցաւ. պզտի մաս մը արևելեան կողմանէ կ'իջնար, ուրիշ մ'ալ արևմտեան կողմանէ, և աւելի մեծագոյն մաս մ'ալ արևմտեան հիւսիսէն, և ասոնց ուղղութեամբ ալ բաժնուած գտանք այս վիճակիս գեղերը. որոնք թէ և անուամբ գրեթէ տասնուչորս կը համրուին, բայց ամենքն մէկտեղ եօթն պզտի հասարակութիւններ կը կազմեն: Եւ այս գեղերը ոչ թէ ըստ եւրոպական օրինի իրարմէ ցրուած կը կենան, այլ խումբ առ խումբ իրարու կպած են տներն. և իւրաքանչիւր գիւղը 60 կամ 70 տներէ բաղկացած է, և ամէն մէկ տունը իւր առանձին ախոռն ալ ունի, վասն զի հօս չկայ Հայաստանի ուրիշ տեղերու պէս տունը և ախոռը մի և նոյն յարկի տակ չինելու սովորութիւնը,

1 Տես հա. ԼԳ. երես 833:

digitised by A.R.A.R.@

այլ մանաւանդ ընդհանրապէս գիւղը երկու մաս կը բաժնուի. մէկ մասն ամբողջ գոմ՝ կամ ըստ տեղւոյն հնչման գում, և միւսն ալ տուն։ Տները սովորաբար կամ կրկնայարկ են կամ միայարկ, իսկ գոմերն եռայարկ. առաջին յարկը կը բնակին կով, ջորի, ձի և այլն. երկրորդին մէջ մանրատաւարներ, այս ինքն այծ, ոչխար.. երրորդին մէջ ալ խոտ կը պահուի. այս շէնքին ճակտին վրայ, վերջին երկու յարկին վերայ՝ երկու հատ ալ կոճ կայ, այս ինքն հաստ հաստ գերաններով դէպ 'ի դուրս երկու ծածք ձևացեր են, որոնց վրայ ալ կը տեղաւորեն տևերու կոչուած ամառ ժամանակ կտրուած ծառոց թարմ ճիւղերը՝ ձմեռը մանրատաւարի կենդանեաց կերցընելու համար։ Թէ և այս երկրին կլիմայն աշխարհագրական բաւական բարձր աստիճանի տակ կ'իյնայ, սակայն թերևս իւր դրից ձևացման պատճառաւ է, որ ընդհանրապէս լեռնապատ է, արևուն ճառագայթից ցոլացմամբ բաւական տաքութիւն մը սկսած էր այս միջոցներուս. և ամենքը քաշուելու վրայ էին իրենց ամարանոցները, որ իրենք ագրակ կը կոչեն, և որ աւելի լերանց գագաթներու մերձաւոր են. և իրենց բարձր դրից պատճառաւ, այս ժամանակս հազիւ ձիւնը ցամքած էր և ժամանակ էր ցանելու այն քանի մը տեսակ սերմերը, որ այն տեղերը կը բուսնին. որ է վարսակ, գարի և ուրիշ քանի մը ընդեղէններ։ Այս ագրակներուս մէջ կ'անցընեն տարւոյն մեծ մասը Խոտորջըրցիք և իրենց կենդանիները. վասն զի հօն ալ ամէն ընտանիք ունին իրենց տունը և գոմը։ Քանի մը օր հազիւ անցաւ, իմ հիւրընկալուս ալ իւր արտերը սերմանելու պատճառաւ ագրակը ելաւ, որ Աղբնի կը կոչուէր. ուր ես ալ հարկադրուեցայ մէկտեղ երթալու. և իրաւ զուարճելով՝ երթալուս վրայ շատ գոհ եղայ և կարծես մէյմ'ալ պիտի չուզէի անկէց բաժնուիլ։ Ես կրնամ՝ ըսել որ անկէ աւելի ուրիշ տեղ մը բնութիւնն իւր ամէն գեղեցկութիւնը իմ աչքիս չէ ներկայացուցած մանրամանաբար։ Վասն զի ինչպէս ըսինք, արդէն նոր սկսած էր ձիւնը ցամքիլ այս կողմերը. և քանի որ անիկայ մէկ կողմանէ իւր քղանցքները իրեն ամփոփելով ետ ետ կը քաշուէր դէպ 'ի սարերը կամ 'ի խորս ծմակաց, խաժուրիկը իւր լեզուով, ձնածաղիկն իւր բուրմամբ, կթուղ, հորոտ մորոտը իրենց սքանչելի հոտով ու գոյնով, և քիչ մը վերջը մանուշակն ու անկէց վերջն ալ զաֆրանն ու կակաչն բոլոր միադրութիւնս իրենց յաղթանակելով, օր աւուր սրտիս ուրախութիւնը կ'աւելցունէին։ Բաց 'ի այս անկենդան, բայց կենդանութիւն ներշնչող երևութից, շատ աւելի խորժելի էին ինծի դարձեալ թռչնոց դայլայլիկները. վասն զի դեռ արշալոյսը չծագած զարոյըը իւր տխուր ու մեղմաձայն սուլելովը կարծես լուռ ու խաղաղ կեցած բնութիւնը արթնցնել կ'ուզէր քաղցր առաւօտ մը աւետելով. և անդիէն կուկուն կամ կըկուն աւելի տխուր կերպով քարածերպի մը կամ նորածիլ բոշխի փունջի մը տակը ամփոփուած զարօչին պատասխան կուտար իւր ընդհատ ընդհատ հատկեալ ձայնովը։ Իսկ ահա արեգական հետ մէկտեղ ճնդղամայն ալ կարծես գոհ չըլլալով իւր մոխրագոյն փետրոց տխուր երևոյթէն, օդոյ մէջ հաստատուն կեցած՝ մազի պէս կը շարժէ իւր թեւերը, որպէս զի արեգական ճառագայթները խատորնակի ցոլալով անոնց վրայ նոր նոր գոյներ տան անոնց. դեռ աւելի բարձրէն հաւքը (այսպէս կը կոչեն արծուոյ նման մեծամարմին թռչուն մը որ այս կողմերը շատ կը գտնուի) գլուխը վար կախած սրահայեաց աչքերը սողխ անդին կը դարձընէ իւր սովալլուկ որովայնը յագեցունելու ճարակ խնդրելով։ Իսկ պարկուչներու և կաքաւներու երամները անհամբեր խումբ խումբ նորասերմ արտերու վրայ կը յարձըկին գետնին երեսը միացած հատերէն իրենց ալ մաս մը հանելու. դարձեալ ուրիշ բազմութիւն մը կը տեսնուի ագռաւներու,

digitised by A.R.A.R.@

անծեղներու և ճղարդներու և ասոնց հետ մէկ տեղ կոտտաներու, որոնց գարշելի ձայնը չարս կողմը կը բռնէ։ Ոչ ինչ նուազ ախորժելի էր լինի այն տեսարանն ալ՝ որ առաւօտն արեգակը դեռ մէկ լճակաի չբարձրացած, առ-ջևս կը բացուէր. վասն զի այս միջոցս է որ հոն այս ժամանակս անասունները արածելու կը հանեն. ուստի երբոր կը տեսնայի որ բոլոր կովերը, երինջները և մոլիները քաշերուն [1] վրայէն կը սկսէին երկընալ և բառաչելով, կամ ըստ տեղւոյն բռռչտալով առաջ երթալ. այնչափ ախորժս կու գար որ մինչև երբեմն ես ալ հետերնին ադաջ կ'երթայի, մանաւանդ երբ կը տեսնայի ծրջ-ւար կովերը, որոնք կարծես սրտեր-նուն կէսը գոմին մէջ թողուցած էին, այնպէս ողորմ ողորմ աչքերնին ետև-նին կը դարձնէին. և սակայն աշխոյժ տղայոց կարծր բրին հարուածէն ահ-բեկ առաջ կը վարէին իրենց քայլերը առանց ուղելու։

Եւ քանի որ տղայոց մէկ մասը հան-դիրն 'ի վեր (հանդիր կ'ըսուին այն տեղերը որ հաստաքաց կը վերաբե-բին և կենդանիներ արածելու կը ծա-ռայեն) կենդանեաց պահպանութեան կը զբաղին, միւս մասն ալ՝ մայրերնին կոտոր մը սեր կամ փեր կամ դուլ (որ է նոր չլինած պանիր) տալով, կաղարդ ձեռքերնին անցուցած կը խրկեն որ երթան կէս օրուան ճաշը պատրաստե-լու համար եղինձ, ձիվան, փիթեղ, աւելուկ, մանչխաչուկ ժողովելու և կամ մանդ որ ժամի նման բոյս մ'է բայց աւելի դառն։ իսկ տղայք դաշտը կամ դոլոկները իյնալէն վերջը երբեմն երբեմն իրենց մոր պատուէրը հաղիւ կը յիշեն, ապագայ վայելմունքէն ա-ւելի ներկայն կը մտածեն, ինչպէս այն հասակին բնական է. իրենք արագ ա-րագ աչքերնին ապրիս անցին կը դար-ձընեն փնտռելով թերկիկ, ցիկ, գիներկոր, պապուչ, կաքաւիտոր, ձիրզտրրուչ և կիմակոյռ, որոնցմէ շատերն և ոչ կեղևերով կարօտութիւն ունին, նոյն վայրկենին քմաց ախորժը գոհ ընելու համար։

Այս գարնանային զուարճալի կեան-քը ամուսան մը չափ ժամանակ վա-յելելէն ետքը, հարկ եղաւ որ նորէն առաջուան տեղս դառնամ, ուր գրե-թէ բաւական ատեն լրիկ մինչիկ տխուր կեանք մը անցուցի. վասն զի արեգակը հորիզոնէն շատ բարձրացած էր, և ան-խնայ իւր տապակիչ շառաւիղները կը ցոլացնէր նորաբարդ բնութեան վրայ, որ բոլոր իրեն դեռատրութիւն կանչու-թեամբ սգալի տեսարան մը առնելով, կարծես թէ ծունկի վրայ եկած երկրպագ կ'աղաչէ որ կամ երկու կաթիլ անձրև թափէ կամ գտնէ քիչ մը մեղմացունէ այն սոսկալի տաքութիւնը։ Սակայն երկընքէն առաջ շարժեցաւ ժողովրդեան սիրտը, փայտասները և բահերը առած խանդաղուած առուակները սկսան նորոգել ծանր աշխատութեամբ, և արտերը ջրելու զբաղեցան գիշեր ցո-րեկ։ Ուստի քանի որ ամեն մարդ իւր գործին զբաղած այն երկայն օրերն ա-ռանց իմանալու շուտով շուտով կ'անց-նէր, լինի համար որ շատ անդամ պարապ և առանց ընկերութեան կը մնայի, այն օրերը մէկ մէկ շաբաթ և շա-բաթները ամիս կ'երևային։ Այն ատեն յիշեցի ու իրաւունք տուի այն եօթա-նասնամեայ գիւղացի ծերոյն խրատին, զոր երկնկութիւն փնտռող արաքացի հովուին տուաւ, թէ մարդուս երջան-կութիւնը չարունակ գործելուն մէջ է և ոչ եթէ դատարկ կենալուն։ Եւ քանի որ մէկ կողմանէ արը և կանայք այս գոր-ծերով կ'անցնէին իրենց օրերը, միւս կողմանէ ալ սկսան քիչ ատենէն աշ-նանացան և մանաւանդ անկրգի արա-տերը դեղնել և խոտի մարդերն ալ իրենց վառ կանաչութիւնը կորսընցունել և չիչ կազդոյն երևոյթ մը առնուլ. ուստի փայտատի ու բահի պաշտօնը դեռ չլմնցած, մանգաղները պատրաստե-ցին. և մեծ փոյթ մը կը սեսնուէր ա-

[1] Քաշ կը կոչեն այս կողմերը կենդանիներուն գլուխէն սկսեալ մինչև արածելու տեղ ընելի ճամբաները։

digitised by A.R.A.R.@

մենուն վրայ՝ շուտով եղածները քաղելու և քաղածները տեղաւորելու, որովհետև այն օրերն՝ օդերը շատ սպառնական էին և անկէց ալ աւելի վարդավառի տօնը կը մօտենար, յորում կ՚ուզէին ամէն ստիպողական գործերէ թեթևցած գտնուիլ։ Եւ իրաւցունէ Հայաստանեայց աշխարհին այսպիսի հընաւանդ տօնի մը յիշատակը, որ յետոյ տէրունական սրբազան յիշատակի մը վերածուելով աւելի ևս պայծառութի՛ մը առաւ նոյն աշխարհքին մէջ. քիչ շատ իւր նշմարանքը դեռ ևս կը պահէ, այս կողմերը, իրեն առանձին ու մասնաւորեալ արարողութիւններովը։ Ուստի ինչուան սոյն տօնին նախընթաց շաբթուն հինգշաբթի օրը՝ բոլոր արտաքին գործերը լմնցուցած կ՚երևային, և ամէն մարդ մեծ փութով մը ներքին պատրաստութեան մը հետ էր ամբողջ ուրբաթ ու շաբաթ օրը. օրիորդք ու մանկունք ձեռքերնին հինայով գունաւորեցին, երկայն ժամանակէ՚ի վեր աւաղակաց վախէն խորերը ծածկած զարդարանքները հանուեցան, և շարչիներու լաթեղինաց ծրարները բաւականապէս պարպուեցան այս երկու օրուան մէջ։ Եւ ահա շաբաթ օրը արեգակն երկու լծաչափ մնացած՝ մէկ շարժմունք մ՚էր սկսաւ ամէն կողմանէ. ամէն մարդ ունեցածը չունեցածը հագած, մանուկ տղայ արք և կանայք խիզկուլներուն վրայէն սկսան երկըննալ, դէպ ՚ի վերոյիշեալ ագրակները երթալու համար, ուր որոշուած է այն ցանկալի օրուան կատարումն։ Ես ալ՝ որ շատոնց ՚ի վեր այսպիսի բազմութիւն մը չէի տեսած, այնչափ հետաքրքրութիւնս շարժեցաւ, որ առանց շատ մտածելու խառնուեցայ այն բազմութեան մէջ. և առանց իմանալու գրեթէ երկու ժամուան ճամբայ ըրած էի՝ երբ տեսայ որ հօն հասած եմ, ուսկից երկու ամիս առաջ չէի ուզեր բաժնուիլ. շատ փոխուած էին երևոյթները, այնպէս որ շատ տեղեր ալ կարծես և ոչ տեսած էի. Շաբաթ իրիկունը առանց կարգէ դուրս աղաղակներով ամէն մարդ իւր տունը քաշուեցաւ։ Եւ կիրակի առաւօտն երբ որ ուզեցի կօշնակի ձայնով եկեղեցի երթալ, հազիւ կենալու տեղ մը գտայ, այնչափ լեցուած էր եկեղեցեակը. և շատ շինուեցայ, տեսնալով անթիւ բազմութի՛ մը սուրբ հաղորդութեան մերձեցողաց, որոնք դեռ իրենց մարմնաւոր ուրախութիւնը չսկսած հոգւով կը զուարճանային։ Ջայնաւոր պատարագէն վերջ երբ դուրս ելանք, չէի գիտեր որո՛ւն կամքը կատարեմ, վասն զի ամենայն ոք կ՚ուզէր որ զինքը պատուեմ իւր նախաճաշին մասնակից ըլլալով. բայց վերջապէս տեսնելով որ աւելի վայելուչը և մանաւանդ աւելի շահաւորը հոգևոր հօր գնացած տեղն է, հօն ուղղեցի ճամբաս և երթալուս վերայ շատ գոհ եղայ և երբէք ալ պիտի չզղջամ։ Տեղւոյն համեմատութեամբ աւելի առատ քան չափաւոր նախաճաշէ մը վերջը, քալելու ելանք դէպ ՚ի գեղին ուրիշ մասերը և ահա անդիէն առջևնիս ելան բազմութիւն մը արանց և կանանց, որոնք մեծ աղաղակով մը մէկը կը տանէին զգեստներով հանդերձ գետին մէջ թաթղելու,՚ի պատիժ ստակով խաղի մը մէջ յաղթուելուն, որոնց վարձքն էր երկու ղոչի (խոյ) գին։ Եւ ցորեկուընէ ետքը, այս երկու խոյերը մորթած և շամփուրի վերայ առած, սկըսաւ ամբողջ ժողովուրդը դէպ ՚ի գիմացի արծաթափայլ աղբիւրը երթալ երգելով ու պարելով, ուր բոլորքած կը վառէր շատ խնամքով յարմարցուած կրակը։ Քանի որ այս կրակին վրայ խոյոց մարմինը կճկճալով ճենճի հոտը մինչև երկինք կը բարձրանար, անդին բազմութեան մէջ զանազան հանդէսներ կը կատարուէին. ոմանք դոյլ մը ջուր մէջ տեղ առած ծաղիկ (վիճակ) կը ձգէին զանազան նպատակներով. ոմանք կը պարէին և այլք կ՚երգէին, մինչև որ խորովածներն և ուրիշ պատրաստութիւնները հասան և կերուխումի ժամանակն եղաւ, որուն ալ երկայն երկայն բարեմաղթութիւններով հազիւ վերջը եկաւ։ Այն ատեն անցուցի մտքէս թէ անշուշտ այս սովորու-

digitised by A.R.A.R.@

թիւնս ալ հին հեթանոսութեան ժամանակէ մնացած է, բայց բնականապէս մեծ կերպարանափոխութեամբ։ Այս ամէն բան կատարուելէն վերջը, որ արդէն գիշերային մութն ալ վերայ հնանելու մօտ էր, նորէն գիւղը դարձան առջի հանդիսաւորութեամբ. և կալի մը մէջ մախրի շերտերով բոցավառ ջահ մը վառած բռնեցին բոլորապարը։ Բայց ինչպէս որ արդէն այն օրուան ամէն գործոց մէջ չափը պահելը մուցեր էին, հօս ալ սկսան իրենց հոգւոր հօր պատուէրները ոտքի տակ առնուլ, առանձին պարով գոհ չըլլալով, սկսան խառն պարը, այս ինքն արք և կանայք 'ի միասին, որ խստիւ արգիլած էր հոգւոր հայրը. բայց կ'երևայ թէ քանի մը հոգեսէրներ չդիմանալով այս եղած անկարգութեանը, գնացին հոգւոր հայրը քնէն արթնցուցին, որ կէս մը իրեն պատճառած անհանգստութեան վերայ և կէս մը ալ եղած անկանոնութեան վերայ նեղացած, գաւազանը ձեռք կրակ կտրած եկաւ. բայց դեռ հօն չհասած աճապարանօք պարը ցրուած գտնելով, նեղացած քանի մը խօսքեր զուրցելով, այնպէս մը գաւազան գետին զարկաւ որ երկու կտոր եղաւ, որուն ինչ եռանդով զարնուելուն դիմացի լերանց արձագանգներն ալ վկայեցին։

Այսպէս անցնելով վարդավառի առաջին օրը և գիշերը, երկրորդ օրը և գիշերն ալ քիչ շատ առաջնոյն նման հանդէսներով անցան։ Իսկ երրորդ առաւօտը մեծ տխրութիւն մը նկարուած կը տեսնուէր ամենուն երեսին վերայ, որպէս թէ ըրածնուն վերայ սաստիկ զղջացած ըլլային. բայց ես կարծեմ որ այս տխրութիւնը՝ անոնց հինգ վեց օր առաջ ունեցած մոռամանց նորոգումն էր, այսինքն է անյապաղ նիւթական գործոց և աշխատութեանց դառնալու հարկադրութիւնը։

Ասկէց վերջը իրաւ որչափ ալ որ ժողովրդեան աշխատութիւնը ծանր էր, կալերը, խոտերը և տաները տեղաւորելու և կարգադրելու պատճառաւ, սակայն այլ և այլ զուարճութիւններ ալ միշտ անպակաս էին։ Վասն զի բաց 'ի երբեմն երբեմն եղած գիւղական հանդիսներէ, շատ կիրակի և ամէն տօնի օրեր անվրէպ գրեթէ ամէն գիւղի մէջ ալ ժամի հանդէս կը կատարուէր. ժամ կ'ըսուի այս կողմերը նաև ննջեցելոց հոգւոց համար եղած հացկերոյթի մը, որ շատ հնաւանդ սովորութիւն մ'է. որ ինչպէս եօթնօրեքը, ասանկ նաև ժամը, ամէն տուն իւր ննջեցելոյն մեռնելէն քանի մը տարի վերջը, ձայնաւոր պատարագով մը հասարակաց հացկերոյթի մը կու տայ, որուն մասնակցելու համար ոչ միայն հրաւէրքի հարկ չկայ, այլ և երթալը մեծ բարեպաշտական գործ կը համարուի, ինչպէս չերթալն ալ հակառակը։ Այսպէս նաև անպակաս էին յաճախ ամէն գիւղէն հարսանեաց հրաւիրակները. վասն զի այս միջոցներս աշնան վերջերը ըլլալով, ամէն կողմանէ սկսան վերադառնալ այն տարիներով հեռացած մանկուիքը, որոնցմէ շատերը այնչափ փոխուած էին որ և ոչ իրենց սիրականներէն կը ճանչցուէին։ Յաուղիւ այս կողմերու հարսնիքն ալ շատ զուարճալի ու հետաքրքրական է. բայց խիստ երկայն ըլլալով մանրամասնաբար գաղափար մը տալը, այսչափս միայն զուրցեմ, որ ութ օրուան մէջ հազիւ կը լմննայ ամբողջ հարսանեկան հանդէսն, բայց երեք օր միայն են բուն հարսնիքի օրերն. առաջին օրուան մէջ հարսուորները՝ այս ինքն հանդիսականք կը ժողովին, երկրորդ օրը հարսը կը բերուի և պսակը կը կատարուի, և երրորդ օրն է շաբաթի օրը։ Շաբաթ կը կոչուի այն հանդէսը, յորում մէջ տեղ կը դրուի սեղան մը և անոր չորս կողմը կը բազմին բոլոր հանդիսականը, ուր կը գտնուին նաև հարսը՝ երեսը քողով ծածկուած և փեսան իրեն հարսնիքով և թագադրաւորու

բերան, « այ քող բանայ քող բանայ, հայսին կեսրայ (կեսրայր) գալով քող բանայ » մինչև որ գայ կանչուողը և սեղանին վրայ ձգէ հարսին տալի ընծան, որ սովորաբար կամ ձեռաց ապարանջան է, կամ վզնոց կամ վերջապէս զարդի վերաբերեալ բան մը. անիկայ այս երես տեսանը (վասն զի երբեմն տեսայ կը կոչուի այս պարգևը,) հօն ձգելուն պէս՝ ամէնը միաբերան կը պոռան երկայն խաղով մը երե՛ս ձերմա՛կ։ Եւ պարգևաբերը կ'երթայ համբուրիւ կը տեսաւորի հարսին ու փեսային հետ երկայն երկայն բարեմաղթութիւններ ընելով, որոցմէ սովորականն է «Միասին ապրիք, միասին ծլիք ու ծաղկիք»։ Եւ հօն տեղ գտնուող ամեն անձինք ալ անուամբ կանչուելով կ'երթան իրենց աստիճանին համեմատ, և շատերն ալ իրենց աստիճանէն շատ վեր, վասն զի հօն անձնական պատիւ կը մնայ, երբեմն տեսաներ կը ձգեն ու բարեմաղթութիւններ կընեն։

Միով բանիւ զանազան զուարճութիւններ կատարելով ձմեռուան հասանք, ուր բուն ձմեռը ինչ ըսել է շատ աղէկ հասկցայ. զի ձիւնը կարգէ դուրս բարձրութեամբ մը կոխեց, իսկ սառերու կոյտերը կարծես այն սոսկալի երագընթաց գետին ջուրը արգիլել կ'ուզէին. լեռան պէս առջևը դիզուելով և տներուն ողողներուն ծայրէն կախուած սառերուն ծայրերը մինչև գետին կը հասնէին։ Եւ սակայն այսու հանդերձ կարծես օդու մէջ մէկ առողջականութիւն մ'ալ կար. ոչ մէկուն ձեռքը ուռած տեսայ կամ վիրաւորուած, և ոչ ալ այն աստիճանի ցրտութենէն տանջուիլ մը ժողովրդեան մէջ։

Ըստ բաւականի հանդիսաւոր տօնուեցան Ծննդեան և կաղանդի տօները, մանաւանդ վերջինս, յորում ամենէն աւելի ուրախութիւնը տղայոցն եղաւ, որոնք առաւօտ կանուխ ելած ամէն տուն կը քալէին շնորհաւոր նոր տարի բարեմաղթելու, չանկղաները չորցեալ պտուղներով լեցնելով։ Այսպէս նաև բարեկենդանն ալ որ գրեթէ ամբողջ երկու շաբաթ տևեց՝ ամէն տեսակ գեղջկական զուարճութիւններ անպակաս էին, և մասնաւոր փոյթ մը կը տեսնուէր կերուխումի. զորոնք թէ և առաջ մըտքովս կը պախարակէի, բայց յետոյ մեծապէս իրաւ համարեցայ, երբ տեսայ անոնց մեծ պահքի մէջ ըրած կարգէ դուրս պահեցողութիւնները և մահացուցմունքները, որոնք առանց մասնաւոր նախապատրաստութեան մը դիմացուելու բաներ չէին։ Բայց ինչպէս որ ամէն գործոյ դժուարութիւնը մինչև կէս հասնիլն է, սոյնպէս ալ մեծ պահքի ծանրութիւնը մինչև անոր ընդմիջելն խիստ զգալի եղաւ. անկէց վերջը արեգդէմ տեղերը ձեան խայծերը սկսելով, արտաքին զբաղմունքներու ալ ասպարէզը կամաց կամաց բացուեցաւ, ոչխարաց հօտերը իրենց զառնուկներով նորաբոյս կանաչութեան վրայ սկսան սփռիլ. տղայ, մանուկ, պառաւ և ծեր՝ նոր օդի մը զգեցան. ամեն կողմ ծաղիկ եղաւ, ամեն մերկ փայտ տերև հագաւ, ամեն չոր հող կանաչազարդաւ, ամենայն ինչ զուարթացաւ պայծառացաւ. և եթէ տխուր մէկը կար, եղկելի եզն էր, որ ամեն անբանիցմէ աւելի մարդուս պատուհասակից է նւայի յանցանացը։

Հ. Ա. Պ.

digitised by A.R.A.R.@